

Média a krize demokracie: náležitě podložená diagnóza

Michał Tkaczyk

Jakubowicz, Karol (2017). *Média a demokracie v 21. století: hledání nových modelů*. Brno: MUNI Press. ISBN: 978-80-210-8449-0
Počet stran: 287

V roce 2017 byla v českém překladu vydána – po *Nové ekologii médií* (2013) již druhá – monografie mediálního vědce Karola Jakubowicze. I tentokrát je předmětem zájmu polského autora role médií v demokratických společnostech. Avšak zatímco hlavním tématem *Nové ekologie médií* byla „mediamorfóza“, tedy socio-technická změna spojená s nástupem nových médií a s postupující konvergencí forem mediální komunikace, ve svém posledním díle Jakubowicz věnuje mnohem více prostoru otázce role médií v demokratických společnostech a rozvíjí vybrané teze, respektive odpovídá na otázky formulované v závěru své předchozí knihy.

K hledání nových modelů role médií v demokracii vede autora přesvědčení o krizi zastupitelské demokracie a s ní spojené krizi role médií v demokracii. Ve své poslední knize se Jakubowicz ptá po možnostech demokratizace médií v době charakteristické deficitem demokracie i situací přechodu od zastupitelské směrem k přímé demokracii. Otázka, kde přesně se na této cestě nacházejí západní demokratické společnosti, je pak hlavní otázkou recenzované knihy.

V úvodu knihy Jakubowicz zmiňuje

názory na vývoj médií, které v osmdesátých letech 20. století hlásali John Naisbitt a Alvin Toffler. Zatímco první z autorů byl přesvědčen o tom, že díky novým komunikačním technologiím bude zastupitelský model demokracie vystřídán přímou participativní demokracií, ten druhý se přikláněl k představě o smíšeném vývoji, tedy k polopřímé demokracii. A právě tyto dvě pracovní hypotézy představují mantinely Jakubowiczova uvažování o budoucím vývoji vztahů mezi médií a demokracií.

K nalezení odpovědí na své otázky Jakubowicz zvolil metodu podobnou té, kterou používal v předchozí knize. Jedná se o syntetizující přehled odborné literatury k tématu, který zahrnuje vyčerpávající množství teoretických a empirických textů. Zároveň jednotlivé kapitoly představují dílčí kroky v celkovém argumentu rozpravy.

V první kapitole si autor připravuje konceptuální aparát, který mu v další části knihy umožní posuzovat současný vztah médií a demokracie i jeho možný vývoj. Jak poznamenává, pokus definovat demokracii dnes působí značné potíže. Možná právě proto je tolik prostoru v knize věnováno prezentaci různých historických či modelových podob demokracie a přístupů k chápání úlohy médií v demokratických společnostech.

Jakubowicz identifikuje tři možné postupy, jak určit úkoly médií v demokratických systémech. První postup lze označit za univerzalistický, předpokládá totiž všeobecnou platnost stanoveného modelu. Sem bychom mohli zařadit koncepcce, jako jsou funkce hlídačského psa, občanského fóra nebo mobilizační funkce ve vztahu k občanům. Autor ukazuje, že média mají dvojí roli: jednak samy plní nějakou funkci ve vztahu k demokracii, jednak vytváří podmínky pro jednání ostatních

subjektů. Součástí přehledu jsou také koncepce, které relativizují role médií v závislosti na typu politického, potažmo demokratického systému. Sem můžeme zařadit například mediální modely Daniela C. Hallina a Paola Manciniho nebo typologii rozvinutou Edwinem Bakerem. Reflexe různých tradic a modelů demokracie umožňuje autorovi identifikovat odlišné role, které média mohou sehrávat v demokratických státech. Autor důsledně zahrnuje do své reflexe ty demokratické modely a normativní tradice žurnalistiky, které pracují s představou přímé demokracie. Může tak identifikovat podmínky, které musí média splnit, má-li takový model skutečně fungovat. Třetí, evoluční metoda rozlišuje mezi jednotlivými etapami ve vývoji demokratických systémů a médií.

Syntéza těchto poznatků umožňuje autorovi sestavit typologii modelů vztahu mezi médii a demokracií. Autor umísťuje všechny popsané modely na spektrum mezi zastupitelskou a přímou demokracií, což by znamenalo, že právě takto chápe evoluční vývoj demokratických systémů.

V závěru kapitoly podrobuje představu o možnosti přímé komunikační demokracie kritické reflexi. Identifikuje (zatím jen nepolitické) podmínky, které musí být splněny, chceme-li mluvit o vzniku veřejné sféry. Jsou to především připravenost občanů k aktivní participaci a míra penetrace internetu v dané zemi. Na základě dostupných výsledků empirických šetření – věnovaných konkrétním formám politické participace, které umožnil vývoj komunikačních technologií – Jakubowicz dochází ke střídavému závěru, že se jedná spíše o utopickou vizi.

Kapitola druhá a třetí jsou věnovány diagnóze krize demokracie, která zahrnuje jak identifikaci symptomů, tedy

forem krize, tak pátrání po příčinách. Mezi nejvýznamnější výzvy pro dnešní demokracie Jakubowicz řadí globalizaci a její důsledky (evropská integrace, mezikulturní migrace), demografické trendy (generační stárnutí), technologickou změnu, mediatizaci a také narůstající pocit ohrožení. Autor poukazuje také na základní deficity současné demokracie v západních společnostech, a sice ztrátu pocitu smyslu a cíle demokratického procesu, ztrátu důvěry v instituce a demokratické procedury či erozi sociální infrastruktury demokracie.

Ve třetí kapitole se Jakubowicz blíže věnuje procesům, které označuje za „dekompozici teritoriálních a politickoideových rámců demokracie“. V této souvislosti lze říci, že jeho diagnóza je v zásadě v souladu s tradicí sociologie pozdní modernity reprezentovanou autory, jako jsou Anthony Giddens, Ulrich Beck či Zygmunt Bauman. Za hlavního hybatele změn podmínek fungování demokracie Jakubowicz považuje globalizaci a doprovodné jevy. Mezi tyto jevy zahrnuje krizi národního státu či kompetenční chaos pramenící ze skutečnosti, že globalizace problematizuje zodpovědnost za řešení jí generovaných problémů.

Konkrétní dopad globalizace však záleží na doktríně, která řídí její logiku. A jak poukazuje autor knihy, alterglobalistické tendence a filozofie udržitelného rozvoje na tomto poli prohrály boj o hegemonii s neoliberalní ideologií, a tak je třeba spíše mluvit o tržním globalismu. Ten má ovšem za následek to, že proces rozhodování je svěřen do rukou subjektů, které nebyly zvoleny v demokratických volbách. Ve svých důsledcích vede tato doktrína k podřízení politické sféry a celého života společnosti ekonomické racionalitě; trh nahrazuje stát. Není proto překvapivé, že Jakubowicz staví neolibe-

ralismus do protikladu k demokratizaci. Odkazuje přitom mimo jiné na Wendy Brownovou, která tvrdí, že „liberální demokracie nemůže přežít svou podřízenost neoliberalnímu mocenskému systému“ (s. 94), jelikož hodnoty, které legitimizují liberální demokracii a její instituce, nejsou slučitelné s logikou hospodářské soutěže či počítání zisků a ztrát.

Za další z makroprocesů, který doprovází krizi demokracie, považuje Jakubowicz „návrat“, případně „revitalizaci“ nacionalismu. Podkapitola věnovaná tomuto jevu obsahuje vyčerpávající rozbor konceptu a typologii nacionalistických ideologií. V této souvislosti je poněkud pozoruhodné, že autor mezi četnými příklady nacionalistických ideologií nevěnuje žádnou pozornost polskému nacionalismu, který lze v souladu s uvedenou typologií popsat jako konzervativně-náboženský. Je sice pravda, že Jakubowicz psal svou knihu čtyři roky před obdobím volebních úspěchů pravicových stran v mnoha evropských zemích včetně Polska, nicméně již v době vzniku recenzované knihy byl polský nacionalismus ve fázi rozmachu. Navíc byl výrazným a v mnoha ohledech rozporuplným, byť zajímavým jevem, proto by rozhodně stál za zahrnutí mezi příklady. Mnoho prostoru autor naopak věnuje „zvýšené asertivitě národnostních a etnických menšin, zvláště imigračních“ (čti „hlavně z muslimských zemí“) a reflexi s ní související krize multikulturalismu coby strategie řídicí mezikulturní migraci. Proto mám jako čtenář pocit, že autor se přiklání k tezi, že ve skutečnosti jde vlastně o jakýsi odvrácený průběh, kdy právě asertivita menšin je příčinou nacionalismu, nikoli naopak (srov. s. 103–108).

Za další proces doprovázející krizi demokracie považuje Jakubowicz rozmach populismu, který lze pozorovat

v mnoha demokratických zemích přinejmenším od doby vypuknutí ekonomické krize v roce 2008. Svoji tezi autor opět dokládá rozбором konceptu a empirickými poznatky. Jak píše: „(p)ozorujeme strukturální konflikt mezi elitami stále méně věřícími demokracii a rozzlobeným lidem, který se stává stále méně liberálním“, přičemž podotýká, že pravdu má Ulrich Beck, který tvrdil, že v takové situaci roste pokušení demokratického autoritarismu (s. 117). V tomto ohledu nelze autorovi recenzované knihy upřít schopnost předvídat nejbližší politický vývoj demokracie, a to i ve své rodné zemi.

Obsahem čtvrté kapitoly je reflexe krize role médií v demokratických systémech, které samy procházejí krizí diagnostikované v předchozích kapitolách. Úvodem autor uvádí základní znaky krize médií, přičemž mnoho z nich spolu úzce souvisí. Jsou to tržní procesy, koncentrace vlastnictví, fragmentace, přesun peněz z reklam na internet, klesající náklady, redukce úvazků, pokles kvality obsahu a krize důvěry v tisk. V další části kapitoly autor rozebírá tři důsledky krize, které, dle něj, mají zásadní vliv na fungování médií v demokratickém systému – jde o prohlubující se komodifikaci, tabloidizaci a mediatizaci. Svoji tezi opět dokládá relevantními výsledky empirických šetření. V případě všech třech konceptů autor poskytuje podrobný rozbor a prezentuje typologie, které prohlubují porozumění konceptů a umožňují jejich měření v rámci empirických výzkumů. Stejně jako v případě předešlých kapitol ale autor ve vztahu k diskutovanému problému nepřichází s žádnou novou tezí.

Obsahem páté kapitoly jsou možnosti demokratizace médií, kterou autor chápe jako zrušení bariéry mezi médii a příjemcem, kdy jednosměrné sdělování obsahu je nahrazeno dialogem. Demo-

kratizace se týká také mediálních organizací a způsobu jejich řízení. Dle slov autora si ji můžeme představit jako „interaktivnost, společnou produkci a společné rozhodování“ (s. 153). Již rané pokusy o dosažení tohoto ideálu vycházely z předpokladu, že demokratizace médií by měla spočívat v osvobození médií od závislosti, kterou vykazují nejenom na centrech politické moci, ale také na tržních procesech. Tento směr uvažování inspiroval mnoho skutečných pokusů a forem participativní komunikace, které autor v této kapitole rozsáhle reflektuje. Jednotlivé případy zahrnují také tzv. postkomunistické země. V tomto kontextu Jakubowicz staví do protikladu demokratizaci a „predátorský kapitalismus“, typický pro mnoho zemí střední a východní Evropy po roce 1989. Jeho závěry jsou opět plné skepse, kdy hovoří, že sen disidentů z tzv. socialistického bloku o přímé komunikační demokracii byl nahrazen rozmanitými verzemi zastupitelské komunikační demokracie nebo specifickými formami pokračování autoritářských systémů (s. 170). V závěru kapitoly jsou prezentovány zajímavé koncepce osvobození mediálních organizací od tržních tlaků.

Kapitola šestá v pořadí je věnována médiím veřejné služby a přesněji „krizi identity“, kterou tyto instituce aktuálně procházejí. Kapitola začíná historickou reflexí vzniku tohoto typu médií a propracovanou typologií modelů společenské kontroly nad médii veřejné služby. Jakubowicz spatřuje určitou šanci překonat zmíněnou krizi veřejnoprávních médií ve větší participaci publika na tvorbě obsahů, programu a řízení organizací. Domnívá se také, že tento trend by mohl posílit míru politické participace občanů a poukazuje na jisté možnosti v tomto směru, které souvisí s technologickou promě-

nou. V závěru kapitoly uvádí nové výzvy pro média veřejné služby v demokratické společnosti.

Předposlední kapitola je věnována aktuální otázce týkající se očekávání spojených s nástupem nových médií. Jsou tato média schopna vytvořit vhodné podmínky pro nové, přímé formy demokracie? Za účelem zodpovězení této otázky autor shrnuje existující poznatky o nových formách demokratického rozhodování, jako jsou např. elektronická demokracie nebo teledemokracie. Tyto teoretické koncepce jsou následně podrobeny zkoušce a konfrontovány s výsledky výzkumů zaměřených na skutečné použití nových komunikačních technologií k politické participaci.

V závěru knihy Jakubowicz odpovídá na otázku, kterou položil v úvodu. Konstatuje, že ve vztahu k aktuální roli médií v demokracii lze nejspíše hovořit o polopřímé demokracii, nebo, s odkazem na Heldovu typologii, o směsi participativní a deliberativní demokracie. Tedy o systému, který sice usiluje o posílení přímé volby občanů, ale obsahuje také jisté prvky zastupitelské demokracie (např. delegování hlasů). Jako hlavní překážky k uskutečnění modelu přímé deliberativní demokracie autor zmiňuje komplikovanost rozhodovacích procesů.

Celkově hodnotím Jakubowiczovu monografii jako náležitě podloženou diagnózu krize současných zastupitelských demokracií a zároveň vyčerpávající reflexi role, kterou v této krizi sehrávají média. Autor nejenom ukazuje, jak se média podílela na vzniku některých aspektů krize, ale také jak nové typy mediální komunikace mohou přispět k demokratizaci politických procesů. Zároveň si nemyslím, že autor přináší do této problematiky nové teze či pohledy, sílou knihy je spíše kvalitní shrnutí existujících poznatků.

Proto se domnívám, že Jakubowiczova kniha představuje text vhodný především pro vysokoškolské studenty v oboru mediálních studií, žurnalistiky, ale také politologie. Pro studenty těchto oborů nabízí vyčerpávající přehled konceptů, typologií a teorií, které tematizují obecnější společenské a politické podmínky fungování médií v demokratických společnostech.